İslâmî İlimler Dergisi, Yıl 3, Sayı 2, Güz 2008 (7-32)

KLASİK DÖNEM İSLAM TARİHÇİLERİNİN TARİH ANLAYIŞI

Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ[1]

Abstract

The word "history" which is expressed to be the Arabic version of the persian word "mah-ruz", has been subject to an expansion in its meaning since its has emerged. Becoming an exclusive name for to describe the science of history over time, it has gained meaning which is very close to modern definition of history. The orthography of islamic history, has created a very distinctive method since the very beginning and this method has been implemented meticulously. In some respecet, this method which is believed to have some similarities with the method developed by French Anales School, has been implemented until the emergence of modern historiography. In this article, the above-mentioned topics are discussed briefly.

Klasik dönem İslam tarihçilerinin tarihe nasıl baktıkları ile ilgili geniş ve zengin bir literatür. Elinizdeki çalışma da bunlardan biridir. Bu makale, İslam tarihçilerinin 'tarihten ne anladıkları' ve 'tarihî verileri nasıl yorumladıkları', 'malzeme derlerken veya harmanlarken ölçüt olarak neyi esas aldıkları' sorularından hareketle kurgulanmıştır. Çalışmada, genel tarih yazıcılığı türünde eser veren tarihçilerin çalışmaları esas alınmakla birlikte diğer çalışmalara da mercek tutulup, projeksiyon yapılmıştır.

Tarih ve Tanımı

"Eraha" kökünden türemiş bir mastar olduğu ifade edilen "Târîh" kavramı,[2] İslam tarihçileri tarafından bir taraftan geçmişteki bir noktayı[3] veya geçmişte meydana gelen hadiselerin tamamını[4] ya da kısa bir zaman aralığını veyahut bu zaman aralığında meydana gelen tikel hadiseler ile sebep sonuç ilişkisi içerisinde birbirine geçen halkalardan oluşan ve dünden başlayarak geleceğe doğru akan devasa bir örüntüyü ifade ederken; diğer taraftan söz konusu yapıyı inceleyen 'ilim dalı olarak tarih' için kullanılmıştır.

1 Doç. Dr. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

2 Bkz. Halil b. Ahmed (ö: 189), *Kitabu'l-Ayn*, (tahk:, Mehdî el-Mahzumî), Beyrut I-VIII, IV, 300; Zübeydî, *Tacu'l-Arûs ve Cevamûu'l-Kâmus*, I-XX, Beyrut 1994; IV, 257. Ayrıca İbn Asakir ise tarih kavramının 'vereha' veya 'eraha' kökünden türediğini, ilkinin Temim, ikincisinin ise Kays lehçesine göre olduğunu söylemektedir. Bkz. İbn Asakir, Ebu Kasım Ali b. Hasan b. Hibbetullah (ö: 571 h), *Tarihu Medineti Dımeşk*, (tahk:, Ömer b. Ğarame el-Amrevî), I-LXXIX, Daru'l-Fikr, Beyrut 1995, I, 24.

3 Klasik Arapça sözlükler tarihi, genelde "zamanın bilinmesi" şeklinde tanımlamaktadır. Örnek olarak bkz. İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Beyrut 1990, III, 4.

4 Örneğin Sulî tarihi "mükemmelleşmeye doğru evrilen bir şeyin son hali" veya "dünün tamamını kuşatabilen şey" şeklinde anlarken, "falanca kavminin tarihidir" örneğinden hareket etmektedir. Bkz. ez-Zübeyî, IV, 257.

Bu kavramın Araplar tarafından ne zamandan beri kullanılageldiği hususunda İslam tarihçileri arasında görüş birliği bulünmamaktadır. Nitekim onlardan bazıları söz konusu kavramın Farsça'daki "mâh" ve "rûz" ("ay" ve "gün") sözcüklerinin Arapça'ya uyarlanmış şekli olduğunu söylerken,[5] bazısı ise İbranice'deki "yareh" kelimesinden türediğini iddia etmiştir. Bir kısmına göre ise Arapça'daki *erh*[6] kelimesinden türetilmiştir. Mustafa Şakir ise bütün bunlardan farklı olarak, kavramın Arapça kökenli olduğunu, İslam öncesi dönemde Güney Arapları tarafından kullanıldığını, buradan da Kuzey Araplarına geçtiğini iddia ederek yeni bir nazariye geliştirmiştir.[7] Ancak bu nazariyenin referans alınabilecek verilerle desteklendiğini söylemek güç görünmektedir.

Nereden alınmış olursa olsun tarih kavramı da birçok kavram gibi zamansal yolculuğuna başladıktan sonra anlam genişlemesine maruz kalmış ve İslam'ın ilk yıllarında "*zamanı belirleme*"yi ifade ederken,[8] daha sonra "*hadiselerin, zaman esas alınarak tespit edilip kaydedilmesi*" anlamında kullanılmıştır.[9] Zamanla da daha önce "*ahbâr*" kelimesinin yüklenmiş olduğu anlamların tamamını mündemiç olmuştur.[10] Söz konusu kavram ancak hicri ikinci asrın sonları ile üçüncü asrın başlarında bütün yönleri içkin bir anlama kavuşurken, sonraki asırlarda ise günümüzde kullanılana yakın bir tanıma

5 Bkz. Hamza el-İsfehanî, *Kitabu Tarihi'l-Mulûki'l-Arz*, (nşr: Kebiruddin Ahmet), Kalkuta 1866, 5; Harizmî, Muhammed b. Ahmed b. Yusuf (ö: 387), *Miftahu'l-Ulum* (tahk:, İbrahim Ebyarî), Beyrut 1989, 100; Karamanî, *Ahbâru Düvel ve Asaru'l-Üvel*, (Yazma, Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, vrk no: 2a; Kalkaşandî, Ebu'l-Abbas, *Subhu'l-A'şâ*, I-XIV, Matbaatu Daru'l-Kutub el-Mısriyye, 1922 Kahire, VI, 234; Muhyiddin Muhammed el-Kafiyeci, *el-Muhtasar fi ilmi't-tarih*, (nşr: Sadık Ayinevend), Tahran , I, 167; Hafız Ebru da, bu kanaattedir. Bkz. Şihabuddin Abdullah Hevâfi, *Coğrafyayı Hâfız Ebru*, (tahk, Sadık Seccâdî), I-II, İntişarat-I Bünyân, Tahran 1375, I, 74.

6 Arapça'da "*erh*" kelimesi "yabanî sığır yavrusu" için kullanılmaktadır. Bu sava sahip olanlara göre, "yeni doğan sığır yavrusu" ile "doğan bir şey olan tarih" arasında benzerlik bulunmaktadır. (Bkz. Halil b. Ahmet, IV, 300; ez-Zübeydî, IV, 257). Muhtemelen her iki kavram arasında benzerlik şöyle kurulmuştur. "Erh yani sığır yavrusu, doğduğu özünden yani annesinden bazı özellikler taşısa da aslında, o özün bizzat kendisi değil, ondan farklı bir şeydir. Tarih de, dünden neşet eden veriler ile üretilmesine rağmen, dünün kendisi değildir. Sadece onun bir parçasını mündemiçtir. Nasıl ki sığır yavrusu ile doğduğu öz arasında katagorik ayırım varsa, tarih ile dün arasında da kategorik ayırım bulunmaktadır." Bu benzerlik onları tarih kavramının "erh" sözcüğünden türediğini söylemeye itmiş olmalıdır.

7 Mustafa Şakir, et-Tarihu'l-Arabî ve'l-Müerrihun: dirâsetun fi tatavvuri ilmi't-târih ve ma'rifeti ricâlihi fi'l-İslam, I-III, Beyrut 1983, I, 49.

8 Kaynaklarımızın ifadesine göre tarih ilk kez bu amaçla Hz. Ömer döneminde vazedilmiştir. Onun valilerinden Ebu Musa el-Eş'arî, kendisine, "*sizden bazı mektuplar ulaşıyor, bunların hangilerini uygulayacağımızı bilemiyoruz. Örneğin içinde Şa'ban geçen bir belge okuduk ancak zikri geçen Şaban ayının gelecek yılın Şaban'ı mı yoksa geçmiş yılın Şaban'ı mı olduğunu anlayamadık.*" şeklinde bir mektup gönderdi. Bunun üzerine Hz. Ömer tarihi ihdas etti. Bundan önce insanlar Ka'b b. Lüey'in ölümü, Fil Hadisesi, İbrahim (as)'ın Ka'be'yi inşası, Ma'd oğullarının (Arap yarımadasının muhtelif bölgelerine) dağılmaları gibi değişik hadiseleri tarih başı olarak kullanıyorlardı. Konu ile ilgili geniş bilgi için (bkz. Ebû Hilal Hasan b. Sehl el-Askerî, *el-Evâil*, Beyrut 1987, 104; İbn Asakir, I, 37 vd; Kalkaşendî, VI, 237 vd; Safedî, I, 32 vd.). Hamza el-İsfehanî ise bu hadise üzerine Hz. Ömer'in ashabı istişareye çağırdığını, Hürmüzan'a bu sorunu nasıl çözebileceklerini sorduğunu, onun da Sasanilerin adına *mâh-rûz* dedikleri bir yöntem kullandıklarını söylediğini, bunun üzerine de Sasaniler örnek alınarak bu yöntemin geliştirildiğini söylemektedir. Bkz. Hamza el-İsfehanî, 6.

9 Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Hafız Ebru, I, 73.

10 Ahbar kelimesi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Nihat M. Çetin, "Ahbâr", *DİA*, İstanbul 1998, I, 486-487.

kavuşmuştur. Nitekim 1822 yılında vefat eden Cebertî, tarihi, "*toplulukların özellikleri, yaşadıkları bölgeleri, ödedikleri vergileri, gelenek ve görenekleri, ürettikleri ile nesepleri ve yok oluş (nedenlerinin) bilinmesini araştıran bir ilim dalıdır*"[11] şeklinde tanımlayacaktır. Görüldüğü gibi onun bu tanımı, kronolojinin önemine yaptığı vurgu dışında modern tarihçilerin tanımlarıyla neredeyse aynıdır. Cebertî'nin tanımında her ne kadar tarihsel kronolojinin önemine ilişkin ifadelere rastlanmıyorsa da, kendi eserini kronolojiye göre yazmış olması; yine kronolojiyi esas alan çalışmaları tercih etmesi, onun, mekânın yanı sıra zamanı da olmazsa olmaz kabul ettiğini, dolayısıyla tarih kavramını, "belli bir zaman diliminde, muayyen bir mekânda yaşayan insan topluluklarını inceleyen bilim dalı" anlamında kullandığını söyleyebiliriz. Dahası Cebertî'nin yukarıdaki ifadelerinden, onun tarih ilmini, "bireyden ziyade toplulukları ve bu toplulukları da bütün yönleriyle inceleyen bir ilim" şeklinde algıladığı anlaşılmaktadır. Bu durum, tarih kavramının tarihsel serüveninde ne denli bir anlam genişlemesine uğradığını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Tarih kavramı tarih sahnesine çıktığı andan itibaren anlam genişlemesine uğramasına rağmen, *biyografi (tarihu rical)* anlamındaki kullanımını sürdürmüş olduğunun da not edilmesi gerekir.[12]

Tarih kavramının tarihi ile ilgili bu kısa girişten sonra şimdi de tarih ilminin ne olduğu konusu üzerinde duralım.

Tarih Nedir?

Tarihin neliği sorunun birçok insan gibi İslam tarihçilerinin de zihnini meşgul ettiği açıktır. Ancak onlar tarihi, ne Blaise Pascal'ın "Kleopatra'nın Burnu" ifadesi ile ünlenmiş olan ve tarihi, 'tesadüfi hadiselerin gerçekleştiği" bir alan şeklinde kabul eden düşünceye; ne de Hıristiyanların, "Rab İsa'nın kendisini açımladığı bir alan" olarak gördükleri "kutsal dün" inancına sahiptirler. Bu iki anlayıştan çok farklı düşünen İslam tarihçilerinin konu ile ilgili düşüncelerini maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

1- Tarih Dünle Değil, Bugün ve Yarın ile İlgili Bir Alandır

İslam tarihçileri, tarihi geçmiş hadiselerin meydana geldiği bir düzlem olarak kabul etmelerine rağmen, onun düne bakan yüzünden ziyade bugüne bakan ve yarınları yönlendirmekten öte, oluşturan, hatta yeniden kurgulayan veçhesi ile ilgilenmektedirler. Çünkü onlar tarihe, geçmiş hadiseleri incele-

11 Bkz. Abdurrahman el-Cebertî (ö: 1237/1822), *Târihu Âcâibi'-Âsâr f't-Terâcim ve'l-Ahbâr*, I-III, Beyrut trs, I, 6.

12 Örnek çalışma olarak bkz. Ahmet b. Abdullah b. Salih Ebu'l-Hasan el-İcli (ö261), *Tarihu's-Sikât*, (tahric, ta'lik: Abdulmu'ti Kalacî), Beyrut 1984. Tarih kavramını, *'tarih bilimi'* anlamında eserine özel isim olarak kullanan ilk şahıs hicri 148'de vefat eden Avvâne b. el-Hakem'dir. Onu daha sonra Hişam el-Kelbî gibi tarihçiler takip etmişlerdir.

yen bir bilim dalından öte "an" ile ilgili verilerin saklı bulunduğu, depolandığı bir bilgi hazinesi olarak baktıkları için "şimdi"nin bilimi olarak algılarlar. Dolayısıyla onlara göre tarih; içinde bugünü şekillendiren ışığın, deneyim ve tecrübelerin gizli olduğu bir alan olduğu için, anlaşılmalı, tanınmalı ve bilinmeli; hatta nüfuz edilerek bugünler ve yarınlar için dersler çıkarılmalıdır. Sürekli kendini tekrar eden döngüsel bir yapıya sahip olduğu kabul edilen tarihin, bir sonraki döngüsünü yönlendirmek için bir öncekini, yani "dünü" bilmek gerektiği anlayışında olan klasik dönem İslam tarihçilerinin bu düşüncesi, İbnu'l-Esîr'in, "*insan geçmiş olayların sonuna bakarak karşısında bir ibret dersinin açıklandığını görmüş olur. Böylece insan geçmişe bakarak hangi yolu izleyeceğine dair tecrübe ve bilgisini artırmış olur. Tarih iyi ve kötü yönleri ile tekerrür eden bir dersten ibarettir. Bundan faydalanan bir kimsenin akıl ve idraki güçlenmiş olur*"[13] şeklindeki ifadelerinde kendisini açıkça göstermektedir. Zaten onların öncelikli olarak Hz. Peygamberin hayatına ilgi duymuş olmalarının nedeni de bu anlayıştır. Bilindiği gibi Hz. Peygamber'in hayatı ve sözleri ile ilgili çalışmalar henüz o hayatta iken görülmeye başlanmıştır. Onun dar-ı bekâya irtihal etmesi hayatına ilgiyi daha da artırmıştır. Nitekim peygambersiz bir dönemde onu örnek edinmek suretiyle yarınlarını yönlendirmeyi düşünen insanlar bir taraftan siyer sohbetleri, siyer ders halkaları ve hatta emsiyat toplantılarında siyer müzakerelerine başlarken; diğer taraftan da siyer yazıcılığına ilgi duymuşlardır. Hz. Peygamber döneminden itibaren başladığı bilinen siyer yazıcılığı, özellikle Hulefâ-i Râşidîn döneminde gelişme kaydetmiştir. Derleme dönemi diyebileceğimiz bu dönemi, tasnif dönemi takip edecektir. Nitekim bu dönemden günümüze birçok çalışma da gelmiştir. Bir kez daha ifade etmek gerekir ki, bütün bu gayretlerin arkasında, söz konusu verilerden faydalanarak bugünü şekillendirme arzusu yatmaktadır.

Bu tarih görüşünün batıda bazı ekoller tarafından da temsil edildiğini görmek mümkündür. Nitekim, Annales tarih ekolünün ünlü temsilcilerinden L. Febvre, "*tarih, geçmişten ziyade şimdinin bilimidir*" derken, İslam tarihçilerinin yukarıda zikrettiğimiz düşünceleriyle paralel düşünmektedir. Zaten aynı ekole mensup F. Braudel de tarihi "geçmişin incelenmesi yoluyla şimdinin bilinmesi" şeklinde anlamaktadır." Hatta daha da ileri giderek, bugünü ilgi alanı olarak seçen sosyologun da düne dayanması gerektiğini, "*bugünü düne dayanarak incelemiyorlarsa bu yanlıştır. Çünkü bugün kısadır. Dün ile kıyaslanamazsa anlaşılamaz*" diyerek ortaya koymaktadır. Yine "*sadece geçmişle uğraşan ve bugünü dikkate almayan tarihçileri, bir tür antikacıya, bir tek bugün ile uğraşan ve dünü dikkate almayanları bir tür iktisatçıya benzeterek*" eleştiren Annales ekolünün kurucularından March Bloch, şimdiyi geçmişle, geçmişi şimdi ile anlamamız ve açıklamamız gerektiğini ve ancak bu iki yapı

13 Bkz. İbnu'l-Esir, I, 5.

arasında kurulabilecek interaktif ilişki ile bütünsel bir tarih bilimi oluşturulabileceğini söylemektedir.[14]

2- Tarih Hükümdarların Deneyim Alanıdır

İlk dönem İslam tarihçileri tarihe, aynı zamanda, hükümdarların deneyim alanı olarak bakmışlar, bundan dolayı da tarihi, devlet yöneticilerinin ilgilenmesi gereken seçkin bir ilim dalı olarak kabul etmişlerdir.[15] Zaten devlet yöneticileri de bu nedenle tarihe ilgi duymuşlardır. Örneğin Emevî devletinin kurucusu Muaviye'nin kendi sarayında her akşam gelenek haline getirdiği ilmî toplantıların konusunu, büyük oranda tarih oluşturmaktadır. Tarihe büyük bir meraklı olan halife, özellikle büyük tarihçi Ubeyd b. Şeriyye'yi bu toplantılarda bulundururdu. *Kitâbu'l-Emsâl, Kitâbu'l-Mulûk ve Ahbâri'l-Mâdiyyîn* adlı eserlerin yazarı olan İbn Şerriye, adı geçen kitaplarını da bu halifenin isteği ile yazmıştır.[16] Rivayetlere göre; Halife yatmadan önce bu eserlerden mutlaka bir parça okur ve üzerinde düşünür, politikalarını belirlerken de bu tarihi bilgilerden yararlanırdı.[17] Muaviye, tarihi o kadar çok önemsiyordu ki, oğlu Yezîd'in (60-64/680-683) de tarih ilmini öğrenmesini istiyordu. Bunun için de tarihçi Dağfel b. Hanzala (Dağfel en-Nesâbe) (ö. 65/685)'yi oğluna müeddib olarak seçmişti.[18] Dolayısıyla Yezîd de, tarihi, diğer bilim dallarına önceleyen bir hükümdar olarak yetişti. O da aynen babası gibi emsiyat toplantılarını sürdürdü. Onun döneminin emsiyat toplantılarının başat konusu da yine tarih idi. Yezid döneminde, Muaviye'nin tarihçisi İbn Şeriyye'nin yerini Alaka b. Kursum el-Kilâbî almıştı. Yâkût, el-Kilâbî'nin her gece Yezîd'e tarih ile ilgili

14 Bkz. March Bloch, *Tarihin Savunusu*, 30.

15 Nitekim İbnu'l-Esir, "Padişahlar ve hükümdarlar ile halkı idare edenler, yani emir ve nehiy sahibi kimseler, tarih kitaplarını okuduklarında, geçmişte buyruk sahibi kimselerin toplumlarını nasıl idare ettiklerini; iyiliklerini, zulüm ve düşmanlıklarını öğrenecek olurlarsa, halkın insanları nasıl helâke sürükleyen, memleketleri nasıl harabeye çeviren o zalimler hakkındaki düşünce ve sözlerinin, sene ve asırlar geçse de sürüp gideceğini öğrenmiş, böylece kendilerinin de geçmişteki halef ve selefleri gibi, ağızlara düşmemeye dikkat etmeleri sonucuna varmış olurlar " demektedir. (Bkz. *El-Kamil*, I, 9-10). Hafız Ebru ise buna başka bir şey daha katmaktadır: ona göre tarihin hükümdarlara kattığı bir başka şey ise; savaşlar veya diğer hükümdarlar ile ilgili hile ve tuzakları öğrenmek, vezirlerin ihanetlerini, nadir hadisleri, padişahların konumlarının yükselip alçalabileceğini ve devlet adamlarının isabetli icraatlarını öğrenmiş olurlar. Yine deneme-sınama yoluyla, vak'aları gerçekleşmeden önce öngörebilir, ince hileler öğrenerek buna nüfuz edebilirler" demektedir. Hafız Ebru, I, 77.

16 Bkz. Yâkût, *Udebâ*, III, 459. Muaviye San'a'da yaşamakta olan Yemenli tarihçi İbn Şeriyye'yi Şam'a getirmiş ve yukarıda adı geçen eserleri yazdırmıştır. Bkz. İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, Ankara 2001, 51.

17 Muaviye'nin bir gününü anlatan Mes'udî şunları söylemektedir: "... Muaviye gecenin bir bölümüne kadar vezirlerle istedikleri konularda istişare ederdi. Gecenin üçte biri geçinceye kadar Arap tarihi ve eyyâmu'l-arap, İranlılar ve kralları ile bunların halklarına karşı takip ettikleri siyaset, sair milletlerin hükümdarları, bunların savaşları ve savaş hileleri, halklarına karşı takip ettikleri siyaset ve bunun dışında geçmiş milletlerin haberleri hakkında sohbet ederdi... Yemekten sonra yatar, gecenin üçte birini uyur, sonra kalkar oturur, içlerinde kralların yaşamları, haberleri, savaşları ve savaş hileleri ile ilgili bilgiler bulunan kitaplar getirilir ve görevliler tarafından kendisine okunurdu. Söz konusu görevliler, bahis mevzuu kitapları koruyup Muaviye'ye okumakla görevlendirilmişlerdi. Böylece her gece tarihî haberlerden, biyografilerden ve çeşitli siyaset şekillerinden bir çok bilgiyi dinlemiş olurdu. ..." Bkz. Mes'udî, *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher* I-IV, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Beyrut 1988, III, 40-41.

18 Bkz. İbn Habib, *el-Muhabber*, Beyrut, trs., 478.

eserler okuduğunu söyledikten sonra *Kitâbu'l-Emsâl* adında bir de kitabının bulunduğunu söylemekte ve onun halife nezdinde önemli bir konuma sahip olduğunu da ilave etmektedir.[19]

Emeviler sonrasında da hükümdarların tarihe ilgi duydukları bilinmektedir. Nitekim Abbasiler döneminde özellikle hükümdarlar veya devlet ricalinin bu ilim dalına büyük önem vermesinden dolayı tarih, avâmdan ziyade havâsa yani seçkinlere ait bir ilim olarak algılanmış[20] ve *ilmun'n-neseb ve'l-ahbar ilmu'l-muluk (tarih ilmi hükümdarlara özgü bir ilim dalıdır)* denilmiştir. Hafız Ebru, dünü kuşatarak bugün ve yarınlara bakmayı tarihin gayî illetleri arasında saymakta ve "*tarihin gayî illeti ders alma ve kaçınmadır. Devletlerin değişimlerini öğrenmek, mezhep ve dinlerin iyiye doğru nasıl evrildiklerini bilerek ilerlemek, kötülük ve yanlışlıklardan kaçınmayı gerektirir*"[21] demektedir.

3- Tarih İnsanın Kendini Gerçekleştirdiği Alandır

İslam tarihçileri tarihi, aynı zamanda insanın kendisini gerçekleştirdiği bir alan olarak görmektedirler. Bir başka ifade ile onlara göre, insanın varoluş serüveninde geldiği noktayı insana ancak tarih gösterebilmektedir. Bu duruma işaret eden İbnu'l-Esîr, tarihin faydasını anlatırken "İnsanın ölümsüzlüğü arzuladığını, bunu da düne bakarak aradığını, hatta orada bulunduğunu" söylemektedir."[22]

İnsanın ne olduğu; doğası, yetenekleri, gücünün sınırı, yetileri, varlık amacı, tutkuları, tutuklu bulunduğu haller vb. hususların tamamı 'dünün bilgisi'ne başvurulmadan anlaşılamaz. "Bugünde" yaşayan insan, dünün ürünü olup oradan edindikleri ile bugününü görür, yarınını yaşar. Adını, ailesini, çevresini, işini, dostlarını, bilgisini, düşmanlarını hatta arkadaşlarını, hep dünün bilgisi ile bilir veya tanır. Hafızasını yitiren insanların kendilerini bir boşluk içerisinde hissetmelerinin nedeni, işte bu dünün bilgisini yitirmiş olmaları ve başta adları olmak üzere, kendi dününde var olan her şeyden yoksun kalmış olmalarındandır. Öyleyse İbnu'l-Esîr'in haklı olarak ifade ettiği[23] gibi, kişinin hayatını asıl yönlendiren şey tecrübî akıldır. Garizî akıl ise söz konusu tecrübî aklın gelişmesini sağlamaktadır.

4- Tarih Birbirine Geçen Halkalardan Oluşmaktadır

"Dünyevi hadiseler müteselsil olup birbirini takip eder. Her bir hadise (biriciktir), bir kez cereyan eder. Ancak ona benzer bir başka hadise kendisini tek-

19 Bkz. Yâkût, Mu'cemu'l-Udeba ve İrşâdu'l-Erîb ila Ma'rifeti'l-Edîb, I-VI, Beyrut 1991, III, 522.
20 Hatta İbn Funduk, tarihe en çok hükümdarların ihtiyacının bulunduğunu söylemektedir. Bkz. İbn Funduk, Ebu'l-Hasan Ali b. Zeyd-i Beyhakî, *Tarih-i Beyhak*, (tsh. ta'lik:, Ahmed Behmenyâr), Tahran, Çaphan-ı İslam, trs, 15.
21 Bkz. Hafız Ebru, I, 76.
22 Bkz. İbnu'l-Esir, I, 9.
23 Bkz. İbnu'l-Esir, I, 5.

rar etmektedir" diyen Hafız Ebru,[24] tarihin halkalar şeklinde birbirine bağlanan bir örüntü olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla o, her bir hadisenin bir başka hadisenin ya sebebi veya sonucu olduğunu kabul etmektedir. Kur'ân kıssaları incelendiğinde, Kur'ân'ın da tarihi birbirine geçen halkalardan oluşan bir örüntü şeklinde kabul ettiği açıkça ortaya çıkacaktır. İslam tarihçilerini etkileyen de bu durumdur. Nitekim İslam tarihçiliğinin özellikle hicrî üçüncü asırdan sonra kendini göstermeye başlayan "genel tarih yazıcılığı" formu, bu devasa örüntüye, bir insanlık tarihi şeklinde bakmış ve eserlerini, evrenin varlık alemine dahil olmasıyla başlatmışlardır. Dolayısıyla onlara göre tarih ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Adem ile başlar ve son insana kadar da devam eder. Hal böyle olunca tarih, aslında hak-bâtıl çekişmesine sahne olan bir alan olmuş olur. Bu yönüyle de bir tevhit mücadelesi ve peygamberler tarihi halini alır.

Tarihin hangi ilmî kategoride değerlendirilmesi gerektiği konusu da Müslüman bilginlerin zihnini kurcalayan sorulardan biri olmuştur. Tarihi, melâhî içerisinde değerlendirenlerin yanı sıra, İslamî ilimlere dahil eden veya İslamî ilimlere yardımcı ilim dallarından biri şeklinde anlayan, hatta ilimler skalasında hiç yer vermeyenler de bulunmaktadır. İbn Haldun ise tarihi, felsefenin bir alt dalı olarak saymıştır. Nitekim o bu konuda şöyle demektedir: "*Bâtın ve iç yüzü itibariyle tarih; düşünmek, araştırmak ve olan şeylerin (vakayiin) sebeplerini bulup ortaya koymaktır. Olan şeylerin ilkeleri incedir. Hadiselerin keyfiyeti ve sebepleri hakkındaki bilgi derindir. İşte bunun için tarih, asil ve hikmette soylu bir ilimdir. Bundan dolayı hikmet grubunu teşkil eden ilimlerden sayılması layık ve müstahaktır.*"[25]

Görüldüğü gibi, İslam tarihçileri tarihe bir taraftan insanın kendisini gerçekleştirdiği zemin, diğer taraftan da başta devlet ricali olmak üzere insanoğlunun bir deneyim alanı olarak bakarlar. Ancak en önemlisi onlar tarihi, geçmişten ziyade bu gün ile ilgili bir alan olarak görmekte, bu gün ve yarınları şekillendirmek için yararlanılması gereken bir bilgi deposu olarak algılamaktadırlar.

Tarih Ne Zaman Başlar

Tarihin ne zaman başladığı sorusu, farklı kültür anlayışları tarafından değişik şekillerde yanıtlanmıştır. Günümüzde tarih bilimi ile uğraşanlar tarihi, vesikanın nüfuz ettiği dönemden başlatırlarken; İslam tarihçileri bunu çok daha eskiye, zamanın yaratılışına kadar geri götürürler. Kuşkusuz İslam

24 Hafız Ebru, I, 78.
25 Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, (çev:, Süleyman Uludağ), I-II, Dergah Yayınları, İstanbul 1988, I, 200.

tarihçilerinin tarihi bu kadar geriden başlatma anlayışları ile modern tarih bilimcilerinin vesika ile başlatmaları arasında, bir paralellik bulunmaktadır. İslam tarihçileri de tarihin en eski vesikaya kadar gitmesi gerektiğini kabul etmektedirler. Ancak onlara göre en eski ve en güvenilir vesika Kur'an'dır. Kur'an da dün ile ilgili bilgi verirken zamanın yaratılışı ile başlar. Dahası İslam tarihçileri, tarihi, bir nevi İslam Dini'nin tarihi olarak kabul ederler. Onlar "bir ve tek doğru din vardır; bu da İslam Dini'dir. Bu din insanlığın yaratılışından itibaren vardır. Zaten insanlığın yaratılışı da bu dini yaşamak içindir. Öyleyse tarih, bu dinin tarihidir" düşüncesinden hareket ettikleri için tarihi aslında bir 'peygamberler tarihi' olarak düşünürler. Özellikle Genel Tarih Yazıcıları, evrenin yaratılışını, insanın yaratılışını, Hz. Âdem ile İblis arasındaki mücadele, bu mücadeleyi kaybeden Adem ile İblis'in yeryüzüne iki düşman olarak indirilişleri, Adem'in tövbesi, Allah'ın onu bağışlaması ve yeryüzüne elçi olarak göndermesi hadiselerini ele alırlar. Bundan sonraki hadiseleri ise bir peygamberler tarihi formu içerisinde sunarlar. Hz. Peygamber döneminden sonra ise hadiseleri kronolojik olarak, yani yıllara göre takdim ederler.[26]

Tarihin Konusu

Hafız Ebru'ya göre, "*tarihin mahiyeti, kevn ve fesad aleminde yaşayan milletlerin geçmişteki veya şimdiki durumu, aile ve kentlerin kuruluş ve gelişimleri, yakın ve uzak bölgelerin yüksek ve tarihî yapıları, güneş tutulması, depremler, şimşeklerin çakması ve yıldırımların düşmesi gibi durumlar ile acayip ve garaip şeylerin ne zaman ve nasıl meydana geldikleridir*".[27] Hafız Ebru'nun bu cümlelerine biraz yakından baktığımızda onun dün ile bugün arasında bir ayırım yapmadığını, dünü olduğu kadar bugünü de tarihin konusu olarak mütalaa ettiğini görürüz. Bu da özelde Hafız Ebru, genelde ise İslam tarihçilerinin, dünün içerisinden süzülüp gelen "bugün" ile onun özünü oluşturan "dün"ü birbirinden ayırmama anlayışlarından kaynaklanmaktadır. Bir başka ifade ile onlar, "dünü inceleyen ilim dalı olan tarih" ile bugünkü toplumu inceleyen sosyoloji arasında bir fark görmemekte, her ikisini de aynı olarak mütalaa etmektedirler.

İslam tarihçileri geçmişte yaşamış insan topluluklarını tarihin konusu olarak gördükleri gibi, evrende meydana gelen doğal afetleri ve olayları da tari-

26 Örnek olarak bkz. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihu'l-umem ve'l-muluk*, I-XIII, Beyrut trs; Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali el-Cevzî, *el-Muntazâm fi tevârihi'l-mulûk ve'l-umem*, I-X, Beyrut 1995; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih-İslam Tarihi* (çev:, Ahmet Ağırakça vd), İstanbul 1991; İbn Kesir,*el idaye ve'n- Nihaye*, I-VIII. (tahk: Ahmet Ebu Mülhim). Beyrut trs. Mesudi ise *Ahbaru'z-Zaman* adlı eserine evrenin yaratılışı, dünyanın yaşı, cinlerin yaratılışı, okyanuslar ve içinde bulunan canlılar gibi konuları da ele aldıktan sonra Hz. Adem'den başlayarak bir peygamberler tarihi sunmakla beraber bu bilgileri mekan merkezli aktarır. Bkz. Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali Mes'udi, (ö: 345/956), *Ahbâru'z-zaman*, Beyrut, Dâru'l-Endelus, 1996.

27 Bkz. Hafız Ebru, I, 76.

hin konuları arasında zikretmişlerdir. Hafız Ebru ve Mesudî'nin bu konulara ilişkin yaklaşımları bunu açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim Hafız Ebru'ya göre güneş tutulması, depremler ve şimşekler tarihin konusudur. Mesudî ise buna okyanuslar ve içinde yaşayan varlıkları da dahil etmektedir. Safedî ise *"tarihi, zamanın aynası, evrenin otobiyografisi ve geçmiş milletlerin haberlerini içeren bir ilim dalı"* şeklinde[28] anlayarak onlardan farklı düşünmediğini ortaya koymaktadır.

Hafız Ebru, hadiselerin meydana geldikleri dönem kadar, meydana geliş şekillerinin de tarihin konuları arasında olduğunu söyler. Ancak o bunları söylerken, hemen arkasından da bu alanın akıl ile bilinebilecek bir alan olmadığını, ancak müşahedât ile kavranabileceği uyarısında da bulunur.[29]

Tarihin konusunun ne olduğu ve ne olması gerektiği hususunda veya "tarihin öznesinin" kim olduğu konusunda bazı tartışmaların eskiden beri var olduğu ve devam ettiği bilinmektedir. Özellikle günümüzde, klasik tarihçilere, halk tabakasının tarihinden ziyade idareci ve yöneticilerin, savaş kahramanlarının diğer bir ifadeyle hep galiplerin tarihini inceledikleri, bu bağlamda mağlupların, sıradan insanların tarihini görmedikleri, onları hesaba katmadıkları şeklinde bir eleştiri yöneltilmektedir. Mağlupların, zayıfların, yoksul insanların kısacası sıradan insanların tarihe dâhil edilmemeleri nedeniyle, geçmişe ilişkin resmin tam olarak ortaya çıkamayacağı ifade edilmektedir. Klasik İslam tarihi yazıcılarının bu eleştiriyi ne kadar hakkettikleri tartışılabilir. Fakat Mar'aşî ve diğer bazı tarihçilerin tarihe ilişkin görüşleri ortaya konulduğunda en azından bu eleştiriyi kimi İslam tarih yazıcılarının hak etmedikleri rahatlıkla söylenebilir.

İnsanları, *"peygamberler, hükümdarlar; zahid, abid, münzevî ve i'tikafta bulunanlar; askerler ve devlet bürokrasisinde görev yapanlar; çiftçi, zanaatkar, sıradan vatandaşlar ve ticaretle uğraşanlar ile fâsık ve fâcirler şeklinde beş ayrı toplumsal tabakaya ayıran"* Mar'aşî[30] gibi bazı tarihçiler, özellikle sıradan insanların tarihin dışında tutulmaları sonucunu doğuran, kahramanların veya olayların anlatımına dayalı tarih anlayışına karşı çıkmışlardır. Zira onların da fark ettiği gibi olay merkezli tarih anlayışında ortaya konan, sıradan insanlarının tarihi olmayıp, aksine büyük insanların ve tikel hadiselerin tarihidir.

Nitekim bu anlayışta olmayanlar, birbirlerinden çok değişik eserler meydana getirmeyi başarmışlardır. Bunlardan kimisi toplumun tamamına ışık

28 Bkz. Safedi, I, 26; Yafu'î de bunu kitabına isim olarak seçmiştir. Bilindiği gibi onun kitabının adı *Miratu'l-cinân ve ibretu'l-yekazân* dır. Dolayısıyla Yafu'î bu isimle tarihin bir taraftan dünün aynası olduğunu göstermeye çalışırken, diğer taraftan da yaşayanlar için bir ibret tablosu olduğunu da ifade etmektedir.

29 Bkz. Hafız Ebru, I, 76 vd.

30 Bkz. Mar'aşî, *Tarih-i Taberistan*, (nşr: Sadık Ayinevend), II, 51-55.

tutmaya çalışırken, kimisi toplumdaki tefsirciler,[31] hadisçiler,[32] kıraatçılar,[33] edebiyatçılar,[34] gramerciler,[35] şairler,[36] fakihler,[37] kadılar,[38] öğretmenler,[39] felsefeciler,[40] seçkinler,[41] sahabeler,[42] belli düşünce ekolleri,[43] kadınlar,[44] birçok şehre ait şehir tarihleri,[45] hatta körler, topallar, keller, çolaklar[46] gibi değişik sınıflara yoğunlaşmışlardır. Öyleyse İslam tarihçilerinin tamamını aynı pota içerisinde değerlendirmek mümkün değildir. Hiç olmazsa bazı İslam tarihçilerinin, siyasî ve askerî tarihçiliğin yanı sıra, bir başka ifade ile kahraman merkezli tarih anlayışının yanı sıra tarihi, dünün tamamını kuşatır şekilde anladıklarını, hiçbir kitleyi tarih ırmağının kenarında bırakmayı kabul etmediklerini, hepsini o ırmağın içinde gördüklerini söyleyebiliriz. Burada bir kez daha vurgulayalım ki, her bir tarihçinin, o ırmağın içinde yüzenlerden, ancak kendi ilgi alanına giren gruba ışık tutmayı önemsediği anlaşılmaktadır.

31 Örnek olarak bkz. Davudî, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed (ö: 946/1540), *Tabakatu'l-Müfessirîn*, (tahk: Muhammed Ömer), Kahire 1972.

32 Örnek olarak bkz. ed-Dımaşkî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdulhadî, *Tabakatu Ulemai'l-Hadis*, (tahk:, Ekrem Buşi) Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1989; Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö: 748/1348), *el-Muin fi Tabakati'l-Muhaddisin*, (tahk:, Muhammed Zeynuhum Muhamme Azab) Dâru's-Sahve, Kahire 1986; Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyuti, (ö: 911/1505), *Tabakatu'l-Huffâz*, Dâru'l-Buhusi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.

33 Örnek olarak bkz. İbnu'l-Cezerî, *Gayetu'n-Nihâye fi Tabakati'l-Kurrâ*, (nşr: Gotthelf Bergstraesser), Kahire 1993.

34 Örnek olarak bkz. İbn Culcul, Ebû Davud Suleyman b. Hassan el-Endelusî (ö: 384/994), *Tabakatu'l-etıbba ve'l-hukema*, (tahk:, Fuad Seyyid), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1985.

35 Örnek olarak bkz. es-Suyutî, Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö: 911/1505); *Bugyetu'l-Vuat fi Tabakati'l-Lugaviyyin ve'n-Nuhât*, (tahk:, Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim), Daru'l-Fikr, Beyrut 1979.

36 Örnek olarak bkz. İbn Sellam el-Cumahî, Ebû Abdullah Muhammed (ö: 231/846), *Tabakatu Fuhuli'ş-Şuara*, (şrh:, Mahmûd Muhammed Şakir), Matbaatu'l-Medeni, Kahire t.y.; Ebû't-Tayyib Bâharzî, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Ali b. (ö: 467/1075), *Dumyetu'l-Kasr ve Usratu Ehli'l-Asr fi Tabakati'ş-Şuara*, (tahk:, Abdulfettah Muhammed Hulv), Dâru'l-Fikri'l-Arabi, Kahire 1968.

37 Örnek olarak bkz. el-Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddin Abdulkadir b. Muhammed (ö: 775/1373), *el-Cevâhiru'l-Mudıyye fi Tabakati'l-Hanefiyye* ; (tahk:, Abdulfettah Muhammed Hulv), Kahire 1978; Salih b. Osman b. Abdulhamid Ebû Akaşe, *el-Feharisu'ş-Şamile li-Tabakati'l-Hanabile*, Mektebetu'l-Maârif, Riyad , 1993/1413 ; Ebû Asım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Herevî Abbadî (ö: 458/1066), *Kitâbu Tabakati'l-Fukahai'ş-Şafiiyye*, Neşr:, Herausgegeben Gösta Vitestam, E. J. Brill, Leiden 1964; Alihan el-Medeni Şirazî, (ö: 1130/1708) , *ed-Derecetu'r-Râfia fi Tabakati'ş-Şia*, Beyrut : Muessesetu'l-Vefa, 1983.

38 Örnek olarak bkz. Vekî', Muhammed b. Halef b. Hayyân, (ö: 306/918), *Ahbâru'l-Kudât*, I-III, Beyrut, trs.

39 Örnek olarak bkz. Câhız, "er-Risâle fi'l-Muallimîn", *er-Resâil* içerisinde, Beyrut trs.

40 Örnek olarak bkz. el-Enbârî, Ebu'l-Berekat Kemâleddin Abdurrahman b. Muhammed (ö: 577/1181), *Nuzhetu'l-Elibba fi Tabakati'l-Udeba*, (tahk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim) Dâru Nehdati Mısr, Kahire 1967.

41 Örnek olarak bkz. İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed (ö: 230/845), *et-Tabakatu'l-Kubra*, (tahk:, Ali Muhammed Ömer), Mektebetu'l-Hanci, Kahire 2001/1421; ez-Zehebî, *Siyer A'lam en-Nubela*, (tahk: Şuayb Arnavud-Hüseyin Esat), I-XXIV, Beyrut 1989.

42 Örnek olarak bkz. İbnu'l-Esir, *Üsdu'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, I-V, Tahran, 1286.

43 Mutezileye örnek olarak bkz. Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhi Ka'bî (ö: 319/931), *Fazlu'l-İ'tizal ve Tabakatu'l-Mu'tezile*, (tahk:, Fuad Seyyid), el-Muessesetu'l-Vataniyye li'l-Kitâb, Cezayir 1974; haricilere örnek olarak bkz. Ebu'l-Abbas Ahmed Saîd b. Suleyman Dercinî, (ö: 670/1271), *Kitâbu Tabakati'l-Meşaih bi'l-Magrib*, [y.y., t.y.].

44 Örnek olarak bkz. Mehmed Zihni Efendi, *Meşahiru'n-Nisâ*, I-II, İstabnul 1982.

45 Mekke, Medine, Buhara, Cürcan, Bağdad, Mısır, Kufe, Vasıt ve daha birçok şehir hakkında Arapça ve Farsça birçok eser yazılmıştır

46 Örnek olarak bkz. Cahız, *el-Bursân ve'l-Urcân ve'l-Umyân ve'l-Havlân*, (thk. Muhammed Musa el-Hulî), Beyrut 1987.

Tarihin Faydası

Tarihin ne olduğu sorusu kadar tarihin ne işe yaradığı, bir başka ifade ile tarihle ilgilenmenin insana ne tür faydalar sağladığı sorusu da bu alanla uğraşan tarihçilerin zihnini ciddi bir şekilde meşgul ettiği anlaşılmaktadır. Zira neredeyse tamamının eserlerinde bu konu hakkında bir veya birkaç cümle bulmak mümkündür. Bu eserlerin tamamına bakmak mümkün olmadığından, burada bir kaçına işaret etmekle yetineceğiz.

1- İbnu'l-Cevzî'ye göre tarihin faydası, kişiyi hayata bağlayan bir bilim dalı olmasıdır. O bunu yaşı ilerlediği için hayattan zevk alamayacak hale geldiği halde ölümü istemeyen kişi örneği üzerinden anlatır. Ona göre bu kişinin hayata tutunmasını sağlayan yegâne şey tarih bilgisidir. Kişi bu tarihî bilgiye ulaşmak için hayatta kalmayı arzular.

2- Tarihi, mesmûât kabilinden sayan İbn Funduk ise, bu bilim dalının faydasını anlatırken, "göz güzel şeyler görmek istediği gibi, kulak da güzel şeyler duymak ister. Kulağa duymak istediği güzel şeyleri ancak tarih sağlayabilir. Onun için tarih faydalı bir ilim dalıdır" der.[47]

3- İbn Funduk tarihin bir başka faydasını ise şöyle zikreder. Ona göre her hangi bir konu hakkında bilgi sunmak insanın doğasının gereğidir. Anlatılan konu nasıl olursa olsun onun hakkındaki bilgiyi ancak dün, yani tarih sağlayabilir. Öyleyse tarih son derece önemli bir bilim dalıdır.[48]

4- İbn Funduk'e göre tarihin bir başka faydası ise içinden çıkılmaz hadiselerle karşılaşıldığında çözüm yolları öneriyor olmasıdır. Bir başka ifade ile, içinden çıkılamaz bir sorun ile yüz yüze geldiğiniz zaman, dönüp tarihe bakarsınız; sizden öncekilerin nasıl davrandıklarını öğrendikten sonra ona göre bir çözüm geliştirebilirsiniz.[49] Öyleyse bu bilgileri göz ardı eden veya sahip olduğu halde onu kullanmayan insanın, musibetlerden kurtulması mümkün değildir. Onu bu musibetlerden kurtarabilecek yegâne bilgi, tarih bilgisidir. Dolayısıyla akıllı, mantıklı hiçbir birey bu bilgiyi yadsıyamaz, onsuz yaşayamaz.[50]

5- İbn Funduk'a göre insan, dünü kuşatmak ister. Ancak ömrü, dün cereyan eden hadiselerin tamamını müşahede etmeye yetmez; bunun için de tarihe başvurur ve böylece dünün tamamını kuşatmış olduğunu hisseder. Hatta tarih ilmi, onu geçmişte meydana gelmiş hadiselerin tamamına şahit olmuşçasına "dün bilgisine" muttali kılar.[51]

6- İbn Funduk, insanı, diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliğinin "tarih devralması" olduğunu söyler. Ona göre insan, "tarih devralabilen ve dev-

47 Bkz. İbn Funduk, 9.
48 Bkz. İbn Funduk, 10.
49 Bkz. İbn Funduk, 10.
50 Geniş bilgi için bkz. İbn Funduk, 10.
51 Bkz. İbn Funduk, 10.

redebilen yegâne varlıktır" Zira deneyimlerini kullanarak yarınını kurabilen tek varlık, insandır. Sadece yarın için değil, bugün de insana gerekli olan bilgilerin tamamı bu deneyimlerin içerisinde yer alır. Hatta bu deneyimler, edinilebilecek bilginin öncülleri (mukaddemâtı) mahiyetindedir, daha sonra elde edilen yeni bilgiler de bunun üzerine konularak geliştirilir" demektedir.[52] Tarihi, insanî bilginin oluşum laboratuarı şeklinde düşündüğü anlaşılan İbn Funduk, insanoğlunun ancak deneyim dediği dün bilgisini kullanarak kemale ulaşabileceği kanaatindedir. Ona göre bir birey ne kadar zeki olursa olsun, deneye başvurmaksızın doğruya ulaşamaz. Dün, kişi veya kişilerin deney alanıdır.

İbn Funduk bunu, "ahlak ağacı tecrübe ile sulanmadıkça temizlenmez" şeklinde ifade ettikten sonra üç tür tecrübenin bulunduğunu söyler.

a- Kişinin kendi başından geçen hadiseler: Bir başka ifade ile kişinin kendi tarihi

b- Kendi döneminde yaşayan diğer insanların başından geçen ve onun da bir şekilde muttali olduğu hadiseler.

c- Kendinden öncekilerin başından geçmiş olmasına rağmen kendisine ulaşabilen deneyimler.

Bu üç deneyimin en güçlüsünün kişinin kendi başından geçenler olduğunu söyledikten sonra üçüncü başlık altında değerlendirdiği hadiselerin "tarih" veya "ahbar" olarak isimlendirilen bilgi olduğunu söylemektedir. Ona göre şayet bu veriler doğru malzemeye dayanıyorsa, aynen kişinin kendi başından geçen tecrübî hadiseler kadar kıymetlidir.[53] İbnu'l-Esîr ise, bunu daha sistematik hale getirmektedir. Ona göre, insanoğlu iki akıl kullanmaktadır. Bu akıllardan ilki, iyiyi kötüden ayırt etmesini sağlayan "garizî akıl"; ikincisi ise, tecrübelerle sulanan, gelişen ve büyüyen "edinilen/kesp edilen/kazanılan akıldır". Ona göre "edinilen akıl", "garizî aklı" geliştirip büyütmesi için insanoğluna verilmiştir.[54] Ancak o bu düşüncenin tarih karşısında pasif bir insan anlayışının doğmasına yol açmaması için aynı cümlelerden hemen sonra, *"Ne var ki, bu ikinci akıl olmasa bile birinci akıl insana yeter ve artardı"*[55] der. Fakat insanın tarihin nesnesi değil, öznesi olduğunu göstereyim derken de, kendisi ile çelişmekte, tarihin etkisini neredeyse sıfırlamaktadır.

Onunla aynı kanaatte olmadığı anlaşılan Mirhond da bu konuya değinmekte ve *"tecrübî aklı"*, aklın en önemlilerinden biri saymakta, hatta bu aklın insanı diğer varlıklardan ayıran niteliklerinin başlıcası olduğunu söyledikten

52 Bkz. İbn Funduk, 11.
53 Bkz. İbn Funduk, 12.
54 Bkz. İbnu'l-Esir, I, 5.
55 Bkz. İbnu'l-Esir, I, 5.

sonra, kişinin düşüncelerinin ancak tecrübî bilgi ile mükemmelleşebileceğini eklemektedir.[56] Bir başka tarihçi olan Ebû Şâme ise, bunu, *'kör binici örneği'* üzerinden açıklamakta ve, *"tarih bilmeyen bir şahıs kör bir biniciye benzemektedir"* demektedir.[57] Dolayısıyla Ebû Şame bu cümlelerle, kişi garizî akla sahip olsa da önünü, bir başka ifade ile yarınını göremez, zira bunu ancak tarihten aldığı destek veya bilgi ile görebilir sonucuna varmaktadır.

6- İbn Funduk'a göre, bir insanın isabetli karar vermesi için diğer insanların görüşlerine de açık olması, onlara danışması, fikirlerine başvurması ve bu fikirleri tarttıktan sonra bir sonuca varması gerekir. Tarih, insana hayatını idame ettirdiği andan, Adem (as) dönemine kadar yaşamış olan insanların tamamı ile istişare etme imkanı sağlar. Tarih dışında hiçbir ilim dalı bunu sağlamaz.[58] Mirhond da, *"tarih bilmek aslında tarihte yaşayan insanların tamamına danışmaktır"*[59] diyerek İbn Funduk'a katılmaktadır. Ebû Şame ise, buna Abdullah b. Mübarek'ten aktardığı bir rivayet ile destek vermektedir. Onun anlattığına göre ünlü muhaddis Abdullah b. Mübarek yalnız kalmayı severmiş, *"kendisine yalnız kalmaktan sıkılmıyor musun?* dendiğinde, hadisle uğraştığını ima ederek *"nasıl sıkılayım? Yalnız değilim ki yanımda hep Hz. Peygamber ve sahabe bulunmaktadır"* diyerek cevap vermiştir.[60]

7- İbnu'l-Esîr'e göre ise tarihin faydası, özellikle hatiplere yardımcı olmasıdır. Ona göre konuşmasını tarihî hikayelerle süsleyen hatipler kendilerini daha rahat dinletirler.[61]

8- Yine İbnu'l-Esîr'e göre, tarihin en önemli faydası, onca insanın gelip geçmiş olmasından hareketle, insana dünyanın fani olduğunu, bir değirmen misali nice insanı silip süpürdüğünü, zengin-fakir; saîd-şakî; zâhid-asî; hükümdar-tebaa demeden nice insanı yok ettiğini görüp bundan kendisi açısından bir ders çıkarması ve ahiret yolculuğuna hazırlanırken kendisini kurtaracak azıkla donanmasını sağlamasıdır. Bütün bunları düşünen kişi "kurtarıcı olarak Kur'ân'ı görür ve ona bağlanır. Böyle bir kişinin artık güven duyduğu ve ümit beslediği yegâne şey, Allah'ın kelamı olmuş olur."[62]

9- Mirhond, tarihin insana zevk veren bir ilim dalı olduğunu ve kolay öğrenildiğini; tarih ile ilgilenenlerin, duydukları doğruları, yanlışlarından ayırt edebilme melekesi kazandıklarını söyler. Bunu, *"onlar, doğru rivayetleri yanlış*

56 Bkz. Seyyid Hamiduddin Muhammed b. Burhaneddin Havendşah b. Kemaleddin Mirhond, (ö: 903/1498); *Ravzatu's-Safa fi Sireti'l-Enbiya ve'l-Mulûk ve'l-Hulefâ*, (neşr: Sdık Ayinevend),(*İlm-I Tarih der Gosre-ı Temedun-I İslam* içerisinde) Tahran 1377., II, 58vd.
57 Bkz. Ebu Şame, I, 24.
58 Bkz.İbn Funduk, 13.
59 Mirhond, II, 60-61.
60 Bkz. Ebû Şame, I, 24.
61 Bkz. İbnu'l-Esir, I, 5.
62 Bkz. İbnu'l-Esir, I, 6.

rivayetlerden ayırmanın gerekli olduğuna, sıkı rivayetlere güvenilmemesi gerektiğine müttali olurlar" görüşü ile destekler. [63]

10- Ebû Şâme tarihin diğer ilimlerin anlaşılmasına katkı sağladığını söyledikten sonra Musab ez-Zübeyrî'nin İmam Şafiî ile ilgili, *"(Hayatım boyuca) tarih konusunda Şafii'den daha alimini görmedim*" sözlerini aktarmakta ve "*rivayetlere göre Şafii, ömrünün yirmi yılını tarih ve edebiyat öğrenerek geçirmiş, (kendisine nedeni sorulduğunda) ise, "tarihle sadece fıkha yardımcı olması için ilgilendim demiştir*" dediğini rivayet etmektedir.[64]

Görüldüğü gibi İslam tarihçileri, tarihin faydaları konusunda yekdiğerinden farklı noktalar zikretmiş olmakla birlikte, hemen hemen tamamı tarihin "bugün" ve "yarını" şekillendiren bir bilgi hazinesini mündemiç olduğunda hem fikirdir.

Bilgi kaynağı olarak Tarih veya Ahbâr

İslam tarihçileri, tarihi, en önemli bilgi kaynaklarından biri olarak kabul etmektedirler. Nitekim Ünlü tarihçi Mirhond, bilgi kaynaklarını müşâhedât ve mesmûât şeklinde temelde ikiye ayırdıktan sonra "dünyanın durumunu akıl yoluyla öğrenmek imkânsızdır. Keza bir insanın, dünyada ne kadar yaşarsa yaşasın, dünyanın yaratıldığı andan itibaren cereyan eden hadiselerin tamamını müşahede ederek veya hayır ile şerrin tamamını inceleyerek keşfetmesi mümkün değildir. Öyleyse evren ve evreni tanıma bilgisi, konum ve tavırlarını bilme yolu sadece ve sadece "mesmû'âta" dayalı olan tarih ilmi ile mümkündür. Tarih dışında hiçbir ilim bunu tekeffül edemez" demektedir.[65] Bu konuya Taberî de ünlü tarih kitabına yazdığı girişte değinmektedir: "*benim bu kitabımı gözden geçirenler bilsinler ki, bu eserimde aktardıklarımın çok azı hariç olmak üzere, akli delillere, insanların fikir ve akılları ile düşünerek buldukları sebeplere dayanmayıp, ancak senetleriyle râvîlerini gösterdiğim haber ve rivayetlere dayanır. Çünkü geçip gidenlere ve sonra gelenlere dair olan haber, olay ve hadiselerden her biri, bunları gözleri ile görmeyen ve o zamanları idrak etmeyenlere, ancak o halleri gören ve işitenlerin haber vermeleri, o haberleri nakletmeleriyle bilinir, akıl ve fikir ile bilinmez*"[66]

Bir başka ünlü tarihçi Karamanî de dün bilgisini sağlayan yegâne alanın tarih olduğunu söyledikten sonra "*eğer tarih ilmi olmamış olsaydı, dün hakkın-*

63 Mirhond, II, 59.
64 Bkz. Ebû Şâme, Şemsuddin Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî ed-Dımeşkî, *Kitabu'r-Revdateyn fî ahbari'd-devleteyn: en-Nuriyyetu ve's-Salahiyye*, (tahk:, İbrahim ez-Zeybek), I-, Beyrut 1997, I, 22.
65 Bkz. Mirhond, II, 58.
66 Bkz. Taberi, I, 11.

da hiçbir bilgiye sahip olamazdık" derken,[67] Kafiyecî de "*tarih olmasaydı bize hiçbir şey ulaşmazdı*" demektedir.[68] Görüldüğü gibi İslam tarihçilerine göre tarih, sadece olmuş, bitmiş hadiselerin gerçekleştiği bir zemin değil; aksine sahip olduğumuz bilgilerin büyük bir kısmını borçlu olduğumuz bir kaynaktır. Böylesi bir kaynağı kullanmamak önemli bir bilgi hazinesine kendini kapatmak olur ki, zaten bu da imkânsızdır. Zira insanın da bir parçası olduğu "bugün", zorunlu bir şekilde, yine insanın bir parçası olduğu dünden süzülerek gelir. Dolayısıyla insan bir taraftan bugünün, diğer taraftan ise dünün parçasıdır.

Malzeme Derleme Yöntemleri (Kaynak Kullanma Problemi)

İslam tarihçiliği, doğuşundan itibaren kaynak meselesine büyük bir önem vermiş kaynağı ifade edilmeyen rivayetlerin kullanılmasında tereddüt etmiştir. Nitekim Sübkî bir tarihçide bulunması gereke dört sıfattan birini de bu konuya ayırmakta ve, "*tarihçi eserlerinde kullandığı kaynağını mutlaka göstermelidir*"[69] demektedir. İslam tarihçileri her bir rivayetin kaynağını gösterme konusunu o kadar önemsemişlerdir ki, bazen rivayetin içeriğini incelemeyi veya tenkit etmeyi dahi ihmal edebilmişlerdir. Hadis ilmi ile at başı ilerleyen tarih ilminin kaynak tahlili konusunda kat ettiği aşamaları şu şekilde göstermek mümkündür:

1- Rivayetlerin Kaynağını Gösterme Aşaması (Senet kullanma Aşaması): Hz. Ömer döneminden itibaren mevzu haberler kullanılarak, yapay tarih üretiminin başlaması ile birlikte, rivayetlerin kaynaklarının sorgulanması "sened"i doğurmuş ve başta hadis, siyer (İslam tarihi), tefsir ve fıkıh olmak üzere İslamî ilimlerin birçoğunda yeterli oranda olmasa da ciddi bir şekilde uygulanmıştır.

2- Telif eserlerin oluşmaya başlamasından sonra bu eserlere atıfta bulunma aşaması: Örneğin Taberî, şayet bir eserden alıntı yapıyorsa "*Medâinî dedi ki*", "*Vakıdî dedi ki,*" şeklinde kaynak bildirmektedir. İbnu'l-Esîr ise kitabının girişinde, Taberi'nin kitabında ele aldığı hâdiselerin tamamını ondan aktardığını, zira ona çok güvendiğini söylemekte ve ayrıca zaman zaman ona bazı ilavelerde bulunduğunu da eklemeyi ihmal etmemektedir.[70] Bu konu da İslamî ilimlerin birçoğunda kısmen uygulanmıştır.

3- Kaynakların Tenkit Aşaması (İç Kritik Aşaması): Rivayetlerin senetleri-

67 Bkz. Karamani vrk no: 1b, 2a.
68 Bkz. Kafiyecî, I, 198.
69 Bkz. Subkî, Tacuddin Ebu Nasr Abdulvahhab bç Takiyuddin Ali (ö: 771), *Kaidetu fi'l-Cerh ve't-Ta'lil ve Kaidetu fi'l-Müerrihin*), (tahk., Abdulfettah Ebu Gude), Kahire 1978, 73.
70 Bkz. İbnu'l-Esir, I, 6.

nin oluşmasından sonra, bu senetlerde adı geçen şahısların kimlikleri, yaşam öyküleri, ilgileri, dinî duruşları, hatta rivayetler karşısındaki dürüstlüklerinin (sika olup olmadıkları) bilinmesine gereksinim duyulmuş ve bu amaçla ciltler dolusu eser kaleme alınmıştır. *Tabakât* ve *terâcîm* olarak isimlendirilen ve tarihsel bilgi aktaran binlerce kaynağı (şahsı) tanıtan bu eserler, tam bir güven vermese de, ilk dönem İslam tarihçiliğinin aslına uygun bir portresinin çizimine ciddi katkı sağladığı gibi, bilinenin aksine tenkide tabi tutulmayan malzemenin kullanılmasını da azalmıştır.

Burada üzerinde durulması gereken konulardan bir başkası ise, kaynakların çeşitliliği konusudur. Daha doğru bir ifade ile tarih hususunda bilgi aktarılacak kaynak mevzuudur. Bilindiği gibi modern tarihçiler özellikle Annales Okulu mensupları tarih yazıcısının dayandığı kaynakları çok çeşitlendirmektedir. Nitekim Bloch, *"tarihsel tanıklıkların çeşitliliği hemen hemen sonsuzdur. İnsanın söylediği veya yazdığı her şey, onun hakkında bilgi verebilir ve vermelidir"*[71] derken, kaynakları neredeyse sonsuz sayıda çeşitlendirmektedir. Oysaki İslam tarihçileri tarih yazarlarken sınırlı sayıda kaynak kullanmaktadır.[72] Onlar malzemelerini iki ayrı kaynak grubundan derlemişlerdir. Bu kaynak grubunun ilkini kendilerinden önceki eserler oluştururken; ikincisini ise sözlü kaynaklar teşkil etmiştir. Sözlü kaynaklarda bilgi aktarılmışsa yani yazarın kendi yaşadığı dönemin insanlarından bilgi alması durumunda ise, bu haberin senetlerini aktarmayı önemsemişlerdir.

Burada üzerinde durulması gereken konulardan bir başkası ise klasik İslam tarihçilerinin kaynaklara karşı tutumlarıdır. Açıkça söylenmelidir ki İslam tarihçilerinin önemli bir kısmı veriler karşısında büyük ölçüde seçicidir, bununla birlikte bu durumu eserlerinde dile getirme alicenaplığını da göstermeyi ihmal etmemektedirler. Bunlar rivayetleri toplayıp o verilerden hareketle bir 'dün anlatısı' kurmak yerine, şahitliklerin kendilerini bir sonuca götürmelerine müsaade etmemekte, zihinlerindeki sonuca ulaşmak için veriler arasında seçim yapmakta, zihin yapılarına uymayan veriyi tasnif dışı bırakabilmektedirler, yani ideolojik tavır alabilmektedirler. Özellikle, *"dün meydana gelen hadiseler, yarınlar için faydalı ise kullanılmalı, değilse zikredilmesinden kaçınılmalıdır"* anlayışının, onları ciddi bir şekilde yönlendirdiği anlaşılmaktadır". Nitekim Taberi'yi buna örnek olarak verebiliriz. O özellikle Muaviye ile Ebu Zer el-Ğıffârî arasında meydana gelen hadiseleri anlatırken, "bu durumu hoş karşılamadığımız için eserimize almıyoruz" demektedir.[73] İbnu'l-Cevzi ise bu durumu kötü alışkanlığı bulunan hükümdar örneği üzerinden anlatır. Ona göre, "kötü alışkanlığı bulunan bir hükümdarın bu alışkanlığını anlatmak,

71 Bkz. Bloch, 427.

72 Örnek kabilinden bkz: Taberi'nin kullandığı kaynaklar ile ilgili bkz. Hasan Kurt, *Taberi ve Tarihçiliği*, Basılmamış Yüksel Lisans Tezi, Samsun 1991.

73 Bkz. Taberî, I, 2858, 2980; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 56-57.

benzeri davranışların toplum içerisinde yaygınlaşmasını sağlayacağı için kaçınılması gereken bir durumdur."[74]

Hatta onlardan bazıları bilinmesinde fayda görülmeyen veya bilinmesi zararlı olarak mütalaa edilen bilgileri eserlerine alan tarihçileri sert dille eleştirmişlerdir. Bunların başında İbnu'l-Cevzî gelmektedir.[75] Cahiliye dönemi bilgilerini aktaran İbn İshak ile İbn Hişam el-Kelbî'yi de eleştirilen tarihçilere örnek olarak verebiliriz.

Malzemeyi Yoğurma Yöntemleri

İslam tarihçilerinin derledikleri malzemeyi iki ayrı şekilde aktardıkları görülmektedir. Özellikle senedin henüz kullanıldığı ilk dönemlerdeki eserlerde abartıya kaçar bir vaziyette senede bağlılık görülmektedir. Kuşkusuz bu abartılı senet, metinler arasında bir kopukluğa yol açmıştır. Yine bu dönemdeki eserlerin peygamber öncesi haberlerinde kronoloji bulunmazken, İslam sonrası dönem ile ilgili verilerde ise titiz bir şekilde kronoloji kullanılmıştır. Hatta birkaç yıl süren hadiseler yıllara taksim edilerek anlatılmıştır. Nitekim bu tarz, bazı İslam tarihçileri tarafından da eleştirilmiştir. İbnu'l-Esîr, kitabını kaleme alırken haberler arasında kopukluk olmaması için, 'birkaç yıla dağılmış olan olayları bütünlemeyi tercih ettiğini' söyleme gereği hissetmiştir. Daha sonraki dönemde ise senetlerin hazfedildiği düz anlatıların oluştuğu görülmektedir. Ancak düz anlatı oluşturulmasına rağmen yazarlar kaynaklarını kısmen belirtmeyi ihmal etmemiş, referanslarında esas aldıkları kaynakları genelde eserlerinin girişinde ifade etmeyi tercih etmişlerdir.[76]

Tarih çalışmalarını tek tip kabul etmek, hepsinin aynı tarzı benimsediklerini söylemek mümkün değildir. Bu eserlerden her biri farklı bir sorunsalı merkeze alıp ona göre malzeme derleyip harmanlama şeklinde farklı tarzlar geliştirmiştir. Kronolojik olarak yazılmayan terâcîm, vefâyât, buldân, şehir tarihleri, hatta siyer ve menakıp kitaplarında, sebep ve sonuçlar arasında bağ kurularak anlatıya dönüştürülmedikleri için, hadiseler, tamamen parçacı olup, gökyüzündeki yıldızlar gibi bir birinden tamamen bağımsız, hatta müs-

74 Bkz. İbnu'l-Cevzî, I, 6-7.
75 Bkz. İbnu'l-Cevzî, 6.
76 Buna örnek olarak Hamza el-İsfehanî'yi verebiliriz. Nitekim o kitabının İslam öncesi İran tarihi ile ilgili olan ilk bölümünün girişimde şunları söylemektedir: "İslam öncesi İran tarihini yazmaya karar verince, İbn Mukafa' tarafından aktarılan *Kitabu siyeri mulûki'l-Furs;* Muhammed b. Cuşem el-Bermekî'nin *Kitabu siyeri mulûki'l-Furs;* Me'mun'un kütüphanesinden çıkan (yazarı mechul) *Kitabu siyeri mulûki'l-Furs;* Zadaveyh v. Şadaveyh el-İsfehanî 'nin *Kitabu siyeri mulûki'l-Furs;* Muhammed b. Behrâm b. Mihyâr el-İsfehanî tarafından derlenen *Kitabu siyeri mulûki'l-Furs;* Hişam b. Kâsım el-İsfehanî'nin *Kitabu tarihi mulûk Beni Sâsân;* Şapur Bögesi'nin mubidi (Mecusi din adamı) Behrâm b. Merdşâh tarafından gözden geçirilen *Kitabu mulûki Beni Sasân* isimli kitapları bir araya getirdim. Sonra bazısını bazısına yedirerek bu bölümü yazdım. Bkz. Hamza el-İsfehanî, s.7.

takil adacıklar şeklinde ele alınır. "Kıssadan hisse" düşüncesi ile yazılan bu tarzın her millette var olan en eski tarih anlatı formu olduğunu unutmamamız gerekir. Tarih yazıcılığının bu formu günümüzde de kullanılmaktadır.

Kronoloji esas alınarak kaleme alınan ve teknik anlamda "genel İslam tarihleri" olarak isimlendirilen Halife b. Hayât, Dineverî, Taberî, İsfehanî, İbnu'l-Esîr ve İbn Kesîr gibi tarihçilerin eserleri ise neden-nasılcı bir yönteme sahip olmamakla birlikte, hadiseler arasında bağ kuran, zaman zaman sebep ve sonuçlara vurgu yapan çalışmalar kategorisinde değerlendirilebilir. Bununla birlikte rivayetçi olarak değerlendirilen bu anlatı formunun kuşkusuz olumlu tarafları da bulunmaktadır. Öncelikle bu tarzı önceleyen bilim adamları veriye sadık kalmış, rivayetleri olduğu gibi aktarmışlardır. Bir başka ifade ile modern tarihçiliğin olmazsa olmaz kabul ettiği "veriye sadakat" ve "okuyucuya saygı" ilkesi, kısmen de olsa, bunlarca benimsenen en önemli ilkeler içerisinde yer almıştır denilebilir.

Keza diğer anlatı tarzlarının aksine, bu anlatıyı esas alanların zihinlerde bir tarih doğrusunun bulunduğu, tarihin bir başlangıcının var olduğuna inandıkları, bir sona doğru akmakta olduğunu kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim bu ekolün en büyük iki dahi ismi Taberî ve İbnu'l-Esîr, eserlerine zamanla başlamakta, sonra mekânı izah etmekte, arkasından insana geçmekte ve tarihin zaman ve mekânda bulunan insanın serencâmı şeklinde cereyan ettiğini ortaya koymakta ve bir sona doğru aktığını da zımnen kabul etmektedirler.

Burada vurgulamamız gereken bir başka nokta ise senet ile birlikte metnin de öznel uygulamaya maruz kalmadan aktarılmasının, teorik de olsa, makbul kabul edilmiş olmasıdır. Nitekim tarih usulü ile ilgili bir çalışması bulunan Subkî, bir tarihçide bulunması gereken şartları zikrederken, *"bir hadiseyi aktardığında, manadan ziyade lafza dayanmalıdır"* diyerek[77] bu konuya dikkat çekmekle yetinmemekte, buna bir de, *"yazdığı hadiseyi (bir vesikadan aktarırken) önce zihninde tutup sonra yazmamalıdır"* ifadelerini de ilave ederek tarihçinin anlatısını kurarken vesikayı olduğu gibi aktarması gerektiğini söylemektedir.

Bu konuya dikkat çeken bir başka tarihçi ise Taberî'dir. O, *"geçip gidenlerin bazılarına dair naklettiğimiz haberlerin bir kısmını doğru ve hakiki bulmayıp inkar edenler veyahut çirkin sayanlar bulunursa, onlar bilsinler ki, bu haberler tarafımızdan uydurulmamış, raviler tarafından bize aktarılmıştır. O haberler bize nasıl aktarılmışsa, biz de o şekilde aktarıyoruz"*[78] demektedir. Görüldüğü gibi Subkî'nin bir ilke haline getirdiği bu ifadeler, aslında kendisinden asırlarca önce yaşamış olan Taberî'nin uyguladığı yöntemdir. Taberî bunu ilmî

77 Bkz. Subkî, 71.
78 Bkz. Taberi, I, 11.

dürüstlük icabı uygulamakla kalmıyor, aslında böyle davranılması gerektiğini de söylüyordu. Dönemin bilgi aktarma yöntemleri içerisinde başat bir konuma sahip olan bu tarz, asırlarca titiz bir şekilde korunmaya çalışılırken, daha sonra gelen ve rivayetlerin öznel ameliyeye tabi tutulması gerektiğini söyleyen ve yorumcu tarihçilik olarak ifade edilen tarzın yaygın kabul görmesine kadar, hâkim yöntem şeklinde varlığını sürdürmüştür.

İslam tarihçilerinin malzeme yoğurma yöntemlerine değindikten sonra şimdi de onlara göre bir tarihçide bulunması gereken nitelikler konusuna kısaca değinelim:

İslam Tarihçilerine Göre Bir Tarihçide Bulunması Gereken Özellikler

1- Tarihçi Veri kullanımında Seçici Olmamalıdır: Yukarıda İslam tarihçilerinin asıl amaçlarının dünden ziyade bugün olduğunu, dolayısıyla dünden vesika seçerken bugünün ihtiyaçlarına göre davrandıklarını söylemiştik. Kuşkusuz bu anlayışta olanları da kendi içerisinde ikiye ayırarak incelemek gerekir. Nitekim bazıları dünden sadece olumlu örnekler seçerken, Hafız Ebru gibi bazı tarihçiler ise buna karşı çıkmakta tarihten yeterince ders alınabilmesi için mutlaka olumlu ve olumsuz hadiselerin tamamının aktarılması gerektiğini savunmaktadırlar. Onlara göre şayet siz sadece olumlu hadiseleri aktarırsanız insanların sakınması gerektiği davranışlardan kişileri mahrum bırakmış olursunuz ki, bu, tarihçinin kaçınması gereken bir durumdur. Aynı durum kuşkusuz sadece tarihin olumsuz davranışlarını aktaranlar için de geçerlidir. Onlar da tarafsız olmak, hadiselerin hem olumlu hem olumsuz yönlerini aktarmak zorundadırlar.[79]

2- Tarihçi Veriyi İdeolojik Amaçlar için Kullanmamalıdır: Kuşkusuz tarihi ideolojik olarak okuma sadece İslam tarihçilerinin değil, başta modern tarihçiler olmak üzere hemen hemen tarih ile ilgilenen her kesimin sorunu olmuştur. Tarihin gücünün farkında olan insanlar, sahip oldukları mezhep, meşrep, ırk, ülkü ve benzeri ideolojik duruşlarını beslemek, geliştirmek ve desteklemek; hatta bu düşüncelere meşruiyet kazandırmak için tarihsel verilere sadık kalmamış onları yeni bir mecraya yönlendirmeye çalışmışlardır. Bu yanlış tavır ve tutumun farkında olan tarihçiler ise, bunu eleştirmiş ve tarihsel veri karşısında olabildiğince nötr kalınması gerektiğini savunmuşlardır. Nitekim onlardan biri olan Hafız Ebru, "tarihçi bir mezhebi veya bir milleti tercih edemez, incelediği gurubun her birinin rivayetlerini olduğu şekilde (onlarca aktarıldığı şekilde) serdetmesi gerekir. Kendi kanaatlerini merkeze alarak davranmaması gerektiği gibi, sövüp saymaktan da kaçınmalıdır. Ta-

79 Bkz. Hafız Ebru, I. 87.

rihçi ele aldığı konuyu tarafsız ve karşı taassup beslemeden yazmalıdır.[80] İbn Haldun ise, yeni bir geçmiş inşasının nedenlerinden birinin mezhep taassubu olduğunu söylerken, bu nedenlerden bir başkasının ise, yöneticilerin gözüne girmek veya onlardan elde edeceği çıkar olduğunu ifade etmektedir.[81]

3- Tarihçi Donanımlı Olmalıdır: Tarihçinin ele aldığı veya incelediği konuya nüfuz edebilmesi için ciddi bir birikime sahip olması gerektiği izahtan vâreste bir konudur. Nitekim İbn Haldun, *"bu ilimle uğraşan, siyasetin kaideleri ve varlıkların tabiatını bilmeye muhtaçtır"* diyerek,[82] sadece dün bilgisine sahip olmanın yetmediğini, dün bilgisine sahip olduktan sonra, onu bugün yazacak olan tarih yazıcısının, dünde cereyan eden hadisenin aslına uygun bir portresini çizebilmesi için varlıkların tabiatı yani insan doğasını bilmenin yanı sıra, siyaset bilmesinin de gerekli olduğunu söylemektedir. Burada dikkatimizi çeken bir başka husus ise "dün" tahlil edilirken insan doğasından hareket edilmesi gerektiğini söyleyen Annales mensupları ile İbn Haldun arasındaki benzeşmedir.

İbn Haldun, tarihçinin, bilimsel olarak donanımının yanı sıra hadiselerin hikmetini bilmesi gerektiği üzerinde de durmaktadır. Ona göre bir tarihçiyi yalan söylemeye iten nedenlerden biri, *"hallerin vakıalara nasıl uygulandığını bilmemektir"*.[83] Bilindiği gibi, İbn Haldun yasacıdır. Tarihteki hadiselerin tamamının bir yasa çerçevesinde meydana geldiğine inanmaktadır. Ona göre bu yasalar tespit edilip, hadiseler o yasalar çerçevesinde ele alınmalıdır. Yasalar dikkate alınmadan vakıaların peş peşe verilmesi tarihçiyi yalana iten önemli nedenlerdendir. Hatta o şöyle demektedir: *"tarihçiyi yalana iten sebeplerden bir diğeri, (haberlerin) nakledilis sebepleri hakkındaki, zühûl ve dikkatsizliktir. İmdi haberleri nakil ve rivayet edenlerin çoğu gördüğü veya işittiği şeyin maksadını bilmez, haberi kendi zan ve tahminine göre naklettiği için hataya düşer. Bu hatalardan bir başkası ise, hallerin vakıalara nasıl uygulandığını bilmemektir."*[84] *İbn Haldun buna bir de, "umrandaki ahvalin tabiatını bilememe"*yi de katmaktadır.[85]

Tarihçilerin donanımlı olması gerektiğine işaret eden bilim adamlarından bir başkası ise Hafız Ebru'dur. O başka bir konuya özellikle, tarihsel metinlerde senedin ortadan kalktığı dönemdeki verilere dikkatlerimizi çekmekte ve *"sened olmadığı için metinlere yalan ve yanlış haberlerin karışmasının mümkün olduğunu, dolayısıyla tarihçinin bu veriler karşısında uyanık davranıp uydurma haberleri ayıklayacak yetkinlikte olması gerektiği gibi, bu ve benzeri veri-*

80 Bkz. Hafiz Ebru, I, 87.
81 Bkz. İbn Haldun, I, 254.
82 Bkz. İbn Haldun, I, 240.
83 Bkz. İbn Haldun, I, 254.
84 Bkz. İbn Haldun, I, 254.
85 Bkz. İbn Haldun, I, 255.

lerdeki yanlış haberleri tasfiye edebilecek donanıma da sahip olması gerekir" demektedir.[86]

4- Tarihçi Tarafsız Olmalıdır: Özellikle Subkî, tarihçinin tarafsızlığı üzerinde özenle durmakta ve *"bize göre tarihçi (tarafsız olmalı), ne kimseyi övmeli ne de kimseyi yermelidir"*[87] dedikten sonra, *"arzularının ona hâkim olmaması gerekir. Sevdiği şahsı övmemeli, sevmediğinde de kusur aramamalıdır. Tam tersine, hevadan soyutlanması gerekir"* dedikten sonra da, bir tarihçinin ancak, "adalet merkezli" düşünmesi durumunda veriler karşısında tarafsız davranabileceğini, aksinin mümkün olmadığını söylemektedir.[88] İbn Haldun da buna, mezbep taasubunun tarihçiyi subjektif olmaya ittiğini ve yalancılığa sürüklediğini ilave etmektedir.[89]

5- Tarihçi Doğru Sözlü olmalıdır: Subkî buna, "sadakat" demekte olup, bu kavramı veriler karşısında tarihçinin dürüst davranması, tarihî anlatıya ideolojik ve özellikle de apokrif veya fiktif malzeme katmamasını ifade etmek için kullanmaktadır.[90]

6- Tarihçi İşlediği Konuya Hâkim Olmalıdır. Subkî bu konuyu, *"biyografisini sunduğu şahsı iyi tanımalıdır. Hem bilimsel yönünü hem de dini yönünü iyi bilmelidir."*[91] ifadeleri ile dile getirmektedir.

7- Tarihçi Bilim Diline Sahip Olmalıdır: Subkî'nin tarihçide bulunması gereken özellikleri anlatırken üzerinde durduğu bir başka konusu ise, "dil meselesidir". O, tarihçinin metni kaleme aldığı aşamada anlaşılır ve bilimsel bir dil kullanması gerektiğini söylemektedir. Şayet avam dilini kullanırsa etkisinin azalacağı veya kendini ifade edemeyeceğini düşündüğü anlaşılan Subkî'nin,[92] bununla, dili araç olmaktan çıkarıp amaç haline getiren veya anlaşılmaz olmayı bir meziyetmiş gibi takdim eden kimi araştırmacılara da göndermede bulunmaktadır. Zira bir bilim adamı sıradan dil kullanmamakla birlikte, anlaşılmayı da hedeflemelidir. Aksi takdirde okuyucu kitlesi edinmesi mümkün değildir. Okunmayan bir yazarın da varlık nedeninin kalmayacağı ortadadır.

Tarihte Kritik

Tarih yazıcılığı geçmişten tarihçinin hayatını sürdürdüğü güne intikal edebilmiş olan vesikalar kullanılarak yapılan bir etkinliktir. Bu vesika tarih yazıcısına ulaşıncaya kadar kuşkusuz iki kez öznel ameliyeye maruz kalmaktadır. Bu ameliyelerin ilki, iz taşıdığı dönemde yaşayan insana ikincisi ise, ona yeni

86 Bkz. Hafız Ebru, I, 87-88.
87 Bkz. Subkî, 71.
88 Bkz. Subkî, 75.
89 Bkz. İbn Haldun, I, 254.
90 Bkz. Subkî, 71.
91 Bkz. Subkî, 75.
92 Bkz. Subkî, 75.

bir hayat veren veya onu kullanarak yeni bir dün kuran tarih yazıcısına aittir. Öznel ameliyelere maruz kalan her bir durum gibi bu vesikalar da, hakikatin dışında unsurlar taşıyabilirler. Hakikatin üstünü örten öznel durumları mümkün olduğu kadar törpüleme ameliyesine "tarih tenkit yöntemi" denilmektedir. Günümüz tarihçileri biri iç tenkit, diğeri dış tenkit bir başka ifade ile, biri vesikaya yönelik, diğeri de vesikanın içerdiği bilgilere yönelik olmak üzere iki yöntem benimsemiş ve bu yöntem, neredeyse bütün tarihçiler tarafından da kabul görmüştür.

Tenkit, İslam tarihçilerinin de en çok üzerinde durduğu konudur. *"Tarihçiler zaman zaman bazı insanları olduğundan daha büyük veya daha düşük göstermektedirler. Bunu ya taassup veya bilgisizliklerinden dolayı ya da güvenilmemesi gereken bir metne güvendikleri için yapmaktadırlar,"*[93] diyen Subkî, şayet donanım eksikliği yoksa, hadiseye de ideolojik olarak yaklaşmıyorsa, tarihçi, kullandığı veriyi mutlaka tenkide tabi tutmalı, öyle kullanmalıdır. Bir başka ifade ile, dünden kalan verilerin tamamı, dünden kaldıkları için mahza hakikat değildirler, bunlara körü körüne inanılmamalı, mutlaka eleştiriye tabi tutulduktan sonra üzerinde bir anlatı kurulmalıdır. İbn Haldun, hakikatten uzaklaştıran (o, buna, "yalancılığa iten" demektedir) bir dizi konunun içerisinde, tenkide tabi tutulmayan malzeme kullanan tarih yazıcılığını da saymakta, *"veriye körü körüne inanmak bir tarihçiyi yalan söylemeğe itmektedir"* demektedir.[94]

Bununla birlikte İslam tarihçilerinin tamamının üzerinde ittifak ettikleri bir tenkit yönteminin bulunmadığını, her birinin kendine özgü bir yönteme sahip olduğu ve bunu kullandığı bilinmelidir. Şimdi bu yöntemlere kısaca değinelim:

1- Kur'an ve Hadisler ile Uygunluk: Tarihsel veriler harmanlanıp yorumlanacağı zaman, bunun için 'bir zeminden' hareket edilmesi gerektiği bilinmektedir. İslam tarihçilerinin kahir ekserisi bu zeminin Kur'an ve Sünnet olması gerektiğini ilke olarak benimsemişlerdir. Buna örnek kabilinden İbn Kesîr'i verebiliriz. Nitekim o özellikle İslam öncesi dönem hususundaki bilgiler -ki bu bilgilerin önemli bir kısmı İslamî olmayan kaynaklara dayanmaktadır- için bir zemin önermekte, bu bilgilerin Kur'an ve Sünnet ile çelişmemesi gerektiğini söylemektedir. Dolayısıyla İbn Kesîr zemin olarak bize Kur'an ve sünneti önermektedir. Ona göre Kur'an ve Sünnet merkeze alındıktan sonra bunlarla uyum halinde olan diğer rivayetler kullanılabilir. Şayet Kur'an ve Sünnet'in hiç bahsetmediği bir mevzu olursa, bu verilerin yalanlanması veya doğrulanması gerekmez, kişi dilerse bu bilgileri kullanır, dilerse de kullanmaz. Ancak kullanmaya karar vermiş ise bu bilgileri temel veriler olarak

93 Bkz. es-Subkî, 69.
94 Bkz. İbn Haldun, I, 254.

değil de metnini süslemek için kullanabilir.[95] Yine İbn Kesîr'e göre hadisler kullanılırken sahih ve hasen olanlar kullanılmalı, zayıf olanlar kullanılmış ise bunlara da işaret edilmelidir. Dolayısıyla İbn Kesîr bunu söylerken, tarih ile ilgilenen bir kişinin veya bir başka ifade ile tarih ile ilgili anlatı oluşturmaya çalışanların sahih ve zayıf hadisleri birbirinden ayıracak kadar geniş donanıma sahip olmasını şart koşmaktadır. Ona göre aksi takdirde üretilen bilgiye "sahih bilgi" denilemez.[96]

2- Verilerin Akla Uygunluğu: İslam tarihçilerinin tarihî tenkit yöntemi olarak önerdikleri bir başka yöntem ise, "verilerin akla arzı" yöntemidir. Onlara göre tarihi malzemenin akıl sınırlarını zorlamaması veya aklî veriler ile çelişmemesi gerekir. Bu konuya değinen İbn Funduk "eğer size ulaşan rivayet hususunda doğru bilgiye sahip değilseniz, bu bilgiyi akıl ile 'insanın faydası' ilkesine arz etmeniz gerekir. Şayet akıl kabul ediyor, abartı içermiyor ve insanın da faydasına ise, o bilgiyi kabul edebilirsiniz demektedir."[97] Bu konuya dikkat çeken bir başka yazar ise Hafız Ebru'dur. Nitekim ona göre bir tarihçi kendisine ulaşan tarihî verileri akıl süzgecinden geçirerek kullanmak zorundadır. Şayet akıl ile çelişen rivayetler varsa bunları kabul etmememiz gerekir.[98] Bununla birlikte bu konu üzerinde en çok duran ve bu konuya dikkat etmeyen tarihçileri ciddiyetsizlikle suçlayan İbn Haldun'dur. İbn Haldun, tarihçilerin rivayetleri kullanırken akıl süzgecinden geçirmediklerini, olduğu gibi aldıklarını söylemekte ve buna Mesudî'yi örnek vermektedir. Mesudî'nin Hz. Musa ile birlikte Mısır'dan Filistin'e göçen insanların 600.000 kişi olduğunu söylemesini eleştirmekte ve bu kadar insanın o günkü şartlarda bir mekânda yaşayabilmesinin imkânsız olduğunu, Mesudî'nin bu bilgiyi hiç düşünmeden kullandığını söylemektedir.[99] İbn Haldun'un verdiği örneklerden bir başkası yine Mesudî'ye aittir. O Sicilmase dolaylarında bir Bakır Kentten (Medinetu'n-Nuhas) bahsetmektedir. İbn Haldun bunu eleştirmekte, Sicilmase dolaylarının askerler tarafından karış karış çiğnenmiş olmasına rağmen hiç kimsenin böyle bir kentten bahsetmediğini söyleyerek bunu eleştirmekte, zaten aklın da böyle bir şeyi kabul etmesinin mümkün olamayacağını söylemektedir.[100]

3- Fayda Nazariyesi: İslam tarihçilerinin kriter olarak benimsedikleri bir başka husus ise aktarılan malzemenin insanın faydasına olmasıdır. Örneğin İbn Kesîr dün ile ilgili bilgileri aktarırken asıl olanın, fayda nazariyesi olduğunu belirtmekte ve bunu, "*bu haberlerden, ancak ihtiyaç duyduklarımızı nakledecek, öğrenilmesine lüzum olmayan şeyleri terk edeceğiz, işi kısa tutacağız*"[101] şeklinde

95 Bkz. İbn Kesir, I, 5.
96 Bkz. İbn Kesir, I, 5.
97 Bkz. İbn Funduk, 15.
98 Bkz. Hafız Ebru, I, 78-79, 87.
99 Bkz. İbn Haldun, I, 210.
100 Bkz. İbn Haldun, I, 257.
101 Bkz. İbn Kesir, I, 5.

açıkça dile getirmektedir. Dolayısıyla klasik dönem İslam tarihçilerinin çoğunun 'faydacı' diyebileceğimiz bir yöntemle eserlerini meydana getirdiklerini söylemek fazla iddialı olmasa gerektir. Bir başka ifade ile onları yönlendiren temel saik, "faydalı olmak, tarih yoluyla tecrübe sahibi olabilmek, geçmişte meydana gelen hadiseleri tetkik ederek kötü örneklerden kaçınabilmek, iyi örnekleri ise yaşamaya çalışarak bilgiyi çoğaltmak ve bu suretle iyi yarınlar kurmak"tır diyebiliriz. Her ne kadar bu tarzın Yunanlı tarihçi Tukidides ile özdeşleştirilen 'öğretici tarih telakisi'ne benzediği ifade edilebilirse de, her iki yöntemin birebir örtüşmediği ortadadır. Bilindiği gibi öğretici tarih telakkisinde, dünden, yarınlar için tikel örnekler cımbızlanarak bir araya getirilir ve yarınlar şekillendirilmek istenir; tarihten ibret tabloları şeklinde kendini gösteren bu tikel örnekler, mekândan ve zamandan tamamen yalıtıktır. Burada kıssadan hisse anlayışı egemen olduğu için zaman ve mekân bulanıklaşmakta, hatta bazen tamamen ortadan kalkmaktadır. Oysaki klasik İslam tarihçileri tarafından meydana getirilen anlatılar, abartılı denebilecek ölçüde kronolojiye ve mekâna bağlıdır. Bununla birlikte bu iki tarzı buluşturan bir nokta vardır, o da, "tarihin tekerrür edeceği" düşüncesidir. Her iki tarzda da tarihten yeterli miktarda ders alınması durumunda tekerrür etmeyeceği kanaati, başat yerini korumaktadır.

4- Tarihe Arz: İslam tarihçilerinin, tarihsel verileri tenkit ederken kullandıkları bir başka yöntem ise haberleri tarihsel doğrulara arz yöntemidir. Safedî ile Karamanî, bunu, Bağdadî tarafından yanlışlığı tespit edilen şu vesika üzerinden anlatarak ortaya koymaktadırlar: Hayber Yahudileri, cizye ödememek için uydurma bir belge düzenlerler ve belgenin altına vesikanın yazılışına şahit olanların isimlerini kaydederler, belgenin muhkemiyetini göstermek için şahitlerin arasına Emevî devletinin kurucusu olan Muaviye'nin adını da ilave ederler. Ancak Bağdadî, bu belgeye "tarihe arz yöntemi" uygulayarak vesikanın uydurma olduğunu ispatlamaktadır. Şöyle ki, vesikanın Hayber'in fethinde yazıldığı söylenmektedir. Hayber, hicrî yedinci yılda fethedilmiştir. Oysaki Muaviye, Hayber'den üç yıl sonra gerçekleşen Mekke'nin fethi esnasında İslam Dini'ni kabul etmiştir. Dolayısıyla bir Müslüman olarak bu vesikaya şahit olması mümkün değildir.[102] Safedî, bu konuda daha başka örnekler de vermektedir. Örneğin: "*İsmail b. Ayaş anlatmaktadır: Irak'ta bulunduğum dönemde hadisçiler bana geldiler ve 'burada bir adam var, Halil b. Ma'dan'dan hadis rivayet ediyor' dediler. Adam'a gittim ve aktardığı rivayetleri Halil b. Ma'dan'dan ne zaman aldığını sordum. 'Hicrî 113 yılında aldığını' söyledi. Kendisine 'o zaman sen Halil öldükten yedi yıl sonra (onu görmüş), kendisinden hadis almış olduğunu mu söylüyorsun? Çünkü Halit 106 yılında ölmüştür' dedim*" diyerek kullandığı bu yöntem ile bir hatayı düzelttiğini göstermeye çalışmaktadır. Yine

102 Bkz. es-Safedi, Şihabuddin Halil b. Aybek *el-Vafi vi'l-Vefeyat*, (tahk:, Ahmet Arnavut), I-XXIX, Beyrut 2001, I, 55; Karamani, vrk. No: 1b, 2a.

o bu yöntemin ünlü tarihçi İbn Hallikan tarafından da kullanıldığını söylemekte ve şu örneği vermektedir. "İbn Hallikan bir adamla karşılaşır, karşılaştığı adam Hallac, Cennabî ve İbn Mukaffa'nın aynı dönemde yaşadığını, birbirlerini düşünsel olarak etkilediklerini ve benzer fikirlere sahip olduklarını söyler" İbn Hallikan ona itiraz eder ve "bunun imkansız olduğunu" söyler. "Zira Hallac hicrî 309'da, Cennabî 301'de, İbn Mukaffa ise 145'te ölmüştür. Bu üçüncü kişi olsa olsa İbn Şelmegânî'dir" der."[103]

5- Tarihi Yapan ile Yazan Arasındaki İlişki: *"Tarihçinin alim, adil ve ele aldığı konuya hakim olması gerektiği, biyografisini sunduğu kişi ile kendisi arasında onu taassuba itecek bir dostluk veya ona haksızlık yaptıracak bir düşmanlık (bağı) bulunmamalıdır"*[104] diyen Subkî, tarih yazıcısının, düşüncesi, inancı ve ırkının, kendisini subjektif olmaya itebileceği gerçeğine dikkat çekmekte ve aynı düşünce mensuplarının düşünceleri kadar, *"muhaliflerin de birbirleri hakkındaki fikirleri kabul edilmemeli (o fikirler dikkatle ele alınmalı)*[105] diyerek, bir taraftan tarihe ideolojik bakan, onu kendi düşüncesi mühâvecesinde yeniden harmanlamak isteyen bir anlayışın varlığına dikkat çekmekte,[106] öte taraftan bu anlayışın sahih bir tarih anlatısı kurma önündeki en önemli çıkmaz olduğunu ifade etmekte ve ayrıca, muhipler ile muarızların yekdiğeri hakkındaki görüşlerinin tek başına kabul edilmemesi gerektiğine de vurgu yapmaktadır.

6- Bugüne Arz: İbn Haldun'un önerdiği bir diğer tenkit yöntemi ise, tarihî verileri incelerken veya tektik ederken bugünden hareket edilmesi, yani bugüne arz edilmesi yöntemidir. Nitekim o *"suyun suya benzemesinden daha çok geçmiş, gelecek ve hale benzer"*[107] diyerek bu iki alanın birbirlerini anlamada kullanılabileceğini söylemektedir. Yine tarihten seçtiği ve içinde rakamların yer aldığı bazı rivayetleri de bu yöntem ile masaya yatırmakta ve doğru olmadıkları sonucuna varmaktadır.[108] İbnu'l-Esîr ise dün ile bugünü mukayese ederken "kişi düne bakar, olaylarda ve yaşantıda bir fark olmadığını görür"[109] diyerek, dün ile bugünün, Müslümanlar tarafından farklı mütalaa edilmediklerini göstermektedir.

Yine bu anlayış ile March Bloch'un tarihi, *"zaman içerisinde bir tek insan bilimi vardır ve bu sürekli olarak, ölülerin incelenmesini, canlıların incelenmesi ile birleştirmek zorundadır"*[110] şeklinde betimleyerek, *"zaman içerisinde insan*

103 Bkz. Sefedi, I, 56.
104 Bkz. Subkî, 85.
105 Bkz. Subkî, 79.
106 Tarihin ideolojik olarak kurgulanması ile ilgili geniş bilgi için bkz. İrfan Aycan-Mehmet Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara 2002.
107 Bkz. İbn Haldun, I, 210.
108 Bkz. İbn Haldun, I, 209-12, 218, 220-221, 231 vd.
109 Bkz. Ibn Esir, I, 9.
110 Bkz. Bloch, 30.

bilimi" şeklinde tanımlaması arasında da bir paralellik görmekteyiz. Hatta L. Febrve, bu konuda daha da ileri giderek "*dünün bugüne göre yeniden düzenlenmesi*" gerektiğini söylemektedir.

7- Haber İle Hadisenin Örtüşmesi. "*Haberin vakaya mutabakatı şarttır*" ifadeleri ile bu yöntemi aktaran İbn Haldun'un bundan kastı, aktarılan haberin hadisenin bir parçası olup olmadığının yanı sıra, meydana geliş imkânının bulunup bulunmadığının da anlaşılmasıdır. Hatta o bu yöntemi, cerh ve ta'dil yönteminden daha değerli ve isabetli kabul etmektedir.[111]

8- Empati Yöntemi: İslam tarihçileri tarihi hadiselerin kahramanlarının insan olduğu; kin, nefret, hırs, aşk, arzu, açgözlülük vb. nitelikleri ile tarihin her evresinde aynı olduğu ve değişmediği anlayışından hareket etmektedirler. Onlar tarihi yapanın da yazanın da insan olduğu hakikatini dikkate alarak, yazanın, anlatıyı kurarken, kendisini yapanla özdeş hale getirmesi, bir başka ifade ile empati yapması gerektiğini söylemektedirler. Nitekim Subkî, bu konuya şu ifadelerle değinmektedir: "*(Tarihçinin) iyi empati yapabilir olması gerekir. Hayatını yazdığı adamı tasavvur etmesi icap eder ki, lehte ve aleyhteki rivayetlerde abartıdan kaçınlabilsin.*"[112]

Kuşkusuz bazı Annales ekolü mensupları da insanın psişik yapısının tarihî süreç içerisinde değişmediği gerçeğinden hareketle dün ile ilgili tahliller için bugünden hareket edilmesi gerektiğini söylemektedirler. Onların bu tarihsel analiz yöntemleri ile Subkî'nin yukarıdaki ifadelerinin benzerliğinin dikkat çekici olduğunu vurgulamak istiyoruz.

Sonuç

Klâsik dönem İslam tarihçilerinin tarih anlayışları hakkında, genel bir bakıştan ibaret olan bu çalışma, başlığından da anlaşılacağı gibi, bir takım üst değerlendirmelerden oluşmaktadır. İslam tarihçiliği hususunda başta ülkemizde olmak üzere birçok çalışma yapılmış, yapılmaya da devam edilmektedir. Vakidî, Mesudî, Taberî, İbn Miskeveyh, İbnu'l Esîr ve İbn Kesîr hakkında yapılan çalışmaları buna örnek olarak zikredebiliriz. Yeterli olmadığını düşündüğümüz bu çalışmalara daha yenilerinin eklenmesi, hem kültürümüzün anlaşılması ve açığa çıkarılması ve hem de tarihçilik geleneğimizin "metot" bağlamında tebellür ettirilmesi için gereklidir. Diğer yandan, gerek klasik ilmî paradigmamızın ve gerekse modern aşlayışlara uygun yöntemler ortaya koyduğu görülen tarihçilerimizin, bu yöntemlerine kendi eserlerinde ne denli uyguladıkları da araştırmalara konu edinilmesi gerektiği düşünüyoruz.

111 Bkz. İbn Haldun, I, 257.
112 Bkz. Subkî, 75.